МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ,
СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА

ПИТАННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ Й ЕТНОЛОГІЇ

(Збірник наукових праць)

Том 1(41)

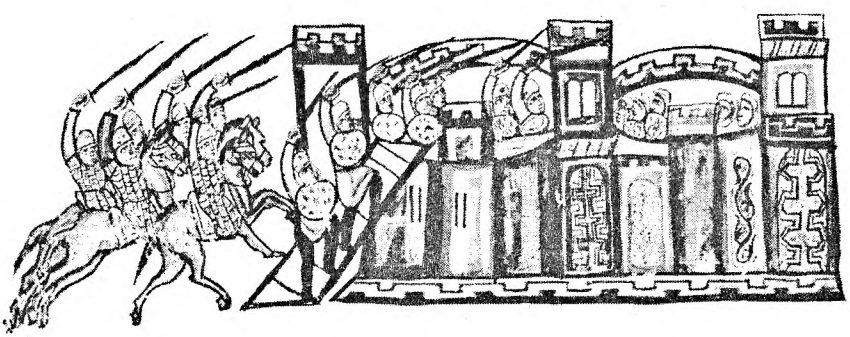

Видавництво «Черемош»
2016

ББК 63.3(4УКР-4ЧЕН)
П35

Редакційна колегія:

д. і. н., професор Чучко М.К. (науковий редактор)
д. і. н., доцент Боднарюк Б.М. (заступник наукового редактора)
д. і. н., професор Баженов Л.В.
д. і. н., професор Васіле М.Демчук (Румунія)
д. і. н., професор Казаров С.С. (Російська Федерація)
д. і. н., професор Курочкін О.В.
д. і. н., професор Лиман С.І.
д. і. н., професор Макар Ю.І.
д. і. н., професор Михайлина Л.П.
д. і. н., професор Мойсей А.А.
д. і. н., член-кореспондент НАН України Моця О.П.
д. і. н., член-кореспондент НАН України Наулко В.І.
д. і. н., професор Пивоваров С.В.
д. і. н., професор Юрій М.Ф.
к. і. н., доцент Воротняк І.Д. (відповідальний секретар)

Рецензенти: д. і. н., професор Жерноклеєв О.С., д. і. н., професор Фісанов В.П., д. і. н., професор Ореховський В.О.

П35 **Питання** стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра історії Стародавнього світу, Середніх віків та музеєзнавства. – Вижниця: Видавництво «Черемош», 2016. – Том 1 (41). – 208 с.

ISBN 978-966-181-163

У публікаціях збірника досліджується актуальна проблематика всесвітньої історії, історії релігії, етнології, археології. Вперше вводяться в науковий обіг маловідомі джерела, зокрема експедиційні матеріали науковців кафедри. За географією авторів збірник є загальноукраїнським виданням.

Розраховано на науковців, викладачів історії, етнології та краєзнавства, студентів, усіх, хто цікавиться історичним минулим.

ББК 63.3(4УКР-4ЧЕН)

Збірник входить до переліку видань ДАК України

Друкується згідно з ухвалою вченої ради Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол №1 від 25 лютого 1999р.)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

© Кафедра історії Стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства ЧНУ, 2016
© Автори, 2016

ISBN 978-966-181-163

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Андрій КОЗАК
ПОЛІТИКА БАРКІДІВ КІНЦЯ III ст. до н.е. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСОБЛИВОСТІ КАРФАГЕНСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ У ДРУГІЙ ПУНІЧНІЙ ВІЙНІ (218-201 рр. до н.е.).....7

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ
ВІДОБРАЖЕННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ЗАХІДНИХ ГУНІВ В АНТИЧНИХ ТА РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ 26

Богдан БОДНАРЮК
СВ. КОЛАМБА АЙОНСЬКИЙ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПОШИРЕННІ ХРИСТИЯНСТВА НА ЗЕМЛЯХ ПІКТАВІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ VI ст. (I).....53

Віталій КАЛІНІЧЕНКО
КОМПЛЕКС ОЗБРОЄННЯ ДУНАЙСЬКИХ БОЛГАР ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ IX ст.: ХАЗАРСЬКИЙ СЛІД.....69

Михайло СТРЕЛЬЧУК
ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ РУКОПИСІВ У 30-80 РОКАХ XIX ст.....93

Андрій ПОГРЕБЕННИК
КАТАРИЗМ У СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ ОКСИТАНІЇ XII-XIV ст.....104

Олександр МАСАН
СІЛЬСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ У ДЕРЖАВІ НІМЕЦЬКОГО ОРДЕНУ В ПРУСІЇ: ПЕРШИЙ ЕТАП (1231-1309 рр.).....120

Анатолій КУЗЬ
НОТАРІАЛЬНІ АКТИ КАФИ І ПЕРИ КІНЦЯ XIII ст. У ДОСЛІДЖЕННІ ГЕОРГЕ БРЕТІАНУ.....139

Михайло ЧУЧКО
«...ОТКОЛЕ НАЧАСЯ МОЛДОВСКАА ЗЕМЛЯ»: ПРОБЛЕМА ВИНИКНЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ МОЛДАВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СВІТЛІ ЛІТОПИСНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ.....151

des Deutschen Ordens in östlichen Preußen bis zum Jahre 1410 / Karl Kasiske. – Königsberg: Gräfe u. Unzer, 1934. – XI, 176 S.; *24.* Krollmann C. Zur Besiedlungs-Geschichte und Nationalitätenmischung in den Komtureien Christburg, Osterode und Elbing / Christian Krollmann // Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins. – 1923. – H. 64. – S. 3-41; *25.* Maschke E. Preussen: Das Werden eines deutschen Stammesnames // Maschke E. Domus hospitalis Theutonicorum: Europäische Verbindugslinien der Deutschordensgeschichte / Erich Maschke. – Bonn-Godesberg, 1970. – S. 158-187; *26.* Okulicz-Kozaryn Ł. Dzieje Prusów / Łucja Okulicz-Kozaryn. – Wrocław: Leopoldinum, 1997. – 534 s.; *27.* Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach: Władza i społeczeństwo / M. Biskup, R. Czaja (red.). – Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 2008. – 580 s.; *28.* Paradowski J. Osadnictwo w Ziemi chełmińskiej w wiekach średnich / Jan Paradowski. – Lwów: Ossolineum, 1936. – 177 s.; *29.* Perlbach M. Zur Geschichte des ältesten Grossgrundbesitzes im Deutschordenslande Preussen: Dietrich von Dypenow und Dietrich Stange / Max Perlbach // Altpreussische Monatsschrift. – Königsberg, 1902. – Bd. 39. – S. 78-97; *30.* Poliński D. Późniośredniowieczne osadnictwo wiejskie w ziemi chełmińskiej / Dariusz Poliński. – Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu M. Kopernika, 2003. – 317 s.; *31.* Pollakówna M. Osadnictwo Warmii w okresie krzyżackim / Marzena Pollakówna. – Poznań: Instytut Zachodni, 1953. – 186 s.; *32.* Radzimiński A. Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach XIII-XV wieku: Z dziejów organizacji kościelnej i duchowieństwa / Andrzej Radzimiński. – Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu M. Kopernika, 1999. – 177 s.; *33.* Schnippel E. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebietes / E. Schnippel // Altpreussische Forschung. – 1928. – Bd. 5. – H. 1. – S. 5-44; *34.* Wunder H. Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.-16. Jahrhundert): Diss. / Heide Wunder. – Hamburg, 1968. – XI, 282 S.; *35.* Zielińska-Melkowska K. Keselingowe (Kislingowie) – najstarsza spośród znanych rodzin toruńskich / Krystyna Zielińska-Melkowska // Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w śreniowieczu: Studia ofiarowane Profesorowi Antoniemu Czacharowskiemu. – Toruń, 1996. – S. 209-219; *36.* Zippel O. Die Kolonisation des Ordenslandes Preussen bis zum Jahre 1309 / Otto Zippel // Altpreussische Monatsschrift. – 1921. – H. 58. – S. 176-213, 239-279.

УДК 930.2(=131.1)(477.75) «13»

Анатолій КУЗЬ

НОТАРІАЛЬНІ АКТИ КАФИ І ПЕРИ КІНЦЯ XIII ст. У ДОСЛІДЖЕННІ ГЕОРГЕ БРЕТІАНУ

У статті автор розглядає наукову спадщину видатного румунського історика і політичного діяча Георге Бретіану, зокрема його студії з історії нотаріату генуезьких колоній Кафи і Пери в кінці XIII ст. Так, Г. Бретіану у межах вивчення комерційного права в середні віки, одним із перших розшифрував і відредагував значну частину великого сховища приватних актів у колекції «Archivio Notarile» в Генуї, які стосуються Причорномор'я. Вчений проаналізував різні аспекти повсякденного життя жителів

колоній, оскільки нотаріальні акти регламентували питання морських торгівельних контрактів, сімейних відносин, успадкування землі і майна тощо.

Ключові слова: *вчений, акти, нотаріат, контракт, заповіт, документ, нотаріус, латинь, торгівля, Кафа, середньовіччя.*

Анатолий КУЗЬ

НОТАРИАЛЬНЫЕ АКТЫ КАФФЫ И ПЕРЫ КОНЦА XIII в. В ИССЛЕДОВАНИИ ГЕОРГЕ БРЭТИАНУ

В статье автор рассматривает научное наследие выдающегося румынского историка и политического деятеля Георге Брэтиану, в частности его исследования по истории нотариата генуэзских колоний Каффы и Перы в конце XIII в. Так, Г. Брэтиану в рамках изучения коммерческого права в средние века, одним из первых расшифровал и отредактировал значительную часть большого хранилища частных актов в коллекции «Archivio Notarile» в Генуе, касающихся Причерноморья. Ученый проанализировал различные аспекты повседневной жизни жителей колоний, поскольку нотариальные акты регламентировали вопросы морских торговых контрактов, семейных отношений, наследования земли и имущества и т.д.

Ключевые слова: *ученый, акты, нотариат, контракт, завещание, документ, нотариус, латынь, торговля, Каффа, средневековье.*

Anatoliy KUZ'

LES ACTES DES NOTAIRES GENOIS DE CAFFAET DE PERA LA FIN DU XIII-e SIECLE DANS UNE ETUDE GHEORGHE BRATIANU

L'auteur considère le patrimoine scientifique de l'encours historien et homme politique roumain Gheorghe Bratianu, en particulier, ses recherches sur l'histoire des notaires colonie génoise Caffa et Pera à la fin du XIII e siècle. En particulier, G. Bratianu dans l'étude du droit commercial au Moyen Age, l'un des premiers transcrit et édité une partie importante de la grande conservation des actes privés dans la collection «Archivio Notarile» Gênes concernant la région de la mer Noire. L'enquête de l'érudit, limitée aux comptoirs de Péra et Caffa, et à la fin du xme siècle, a porté sur trois registres, ceux des notaires Simone de Albario, Lamberto di Sambuceto et Castellino di Portovenere. Après avoir fait connaître les registres où il a puisé la matière de son travail, G.Bratianu donne un intéressant aperçu sur l'institution du notariat, nature de l'office et conditions d'exercice.

La législation des colonies génoises fut nécessairement copiée sur celle de la métropole; elle s'inspira en premier lieu des statuts de la commune et, au cas où ceux-ci firent défaut, du droit romain. En ce qui touche aux personnes et à leur situation juridique, les documents publiés ou analysés n'apprennent rien de bien nouveau, qu'il s'agisse de la vente des esclaves, où apparaît cependant, en certains cas, la division des fortunes, ou du régime familial. Dans ce monde contemporain de l'apogée du système féodal en Allemagne et en Italie, en Chypre et en Mores, observe justement G.Bratianu, il n'est question nulle part d'actes de foi et d'hommage. Les colonies vivent sous le régime du contrat de salaire, il n'y a dans ces comptoirs éloignés, en marge du territoire byzantin ou de l'empire mongol, ni seigneurs, ni vassaux. Dégagée des liens multiples de la tradition, la vie coloniale se développe librement et donne aux relations d'homme à homme un aspect presque moderne.

On lira avec le plus vif intérêt ce que l'auteur écrit soit à propos des origines de la lettre de change et de la commandite soit sur le régime successoral.

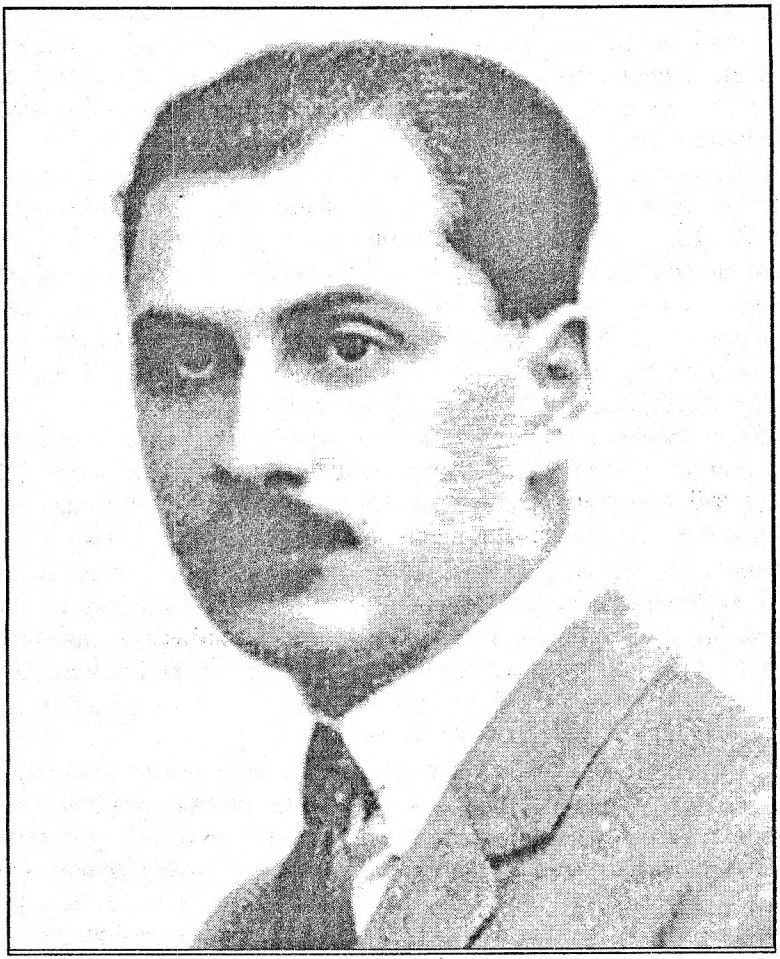

Рис. 1. Георге Бретіану – видатний румунський історик та політичний діяч

Les chercheurs ont analysé les différents aspects de la vie quotidienne des habitants des colonies, que les actes notariés réglementent les questions de contrats commerciaux maritimes, les relations familiales, l'héritage des terres et des biens.

Mots-clés: *scientifique, instruments, notaires, contractuels, un testament, un document, un notaire, latine, le commerce, Caffa, le Moyen Age.*

Середньовічні нотаріальні акти можуть зіставлятися між собою за різними параметрами, відразу відповідаючи на багато питань, які здавалося б, не входили в основне завдання укладачів документа, тобто

даючи об'єктивну картину, не залежну від суб'єктивних намірів нотаріуса і учасників угоди. Але головне, що цих актів збереглося дуже багато. У XX ст. історики по достоїнству оцінили цей тип документів і кожне нове покоління дослідників відкриває для себе нові грані в цих воістину невичерпних джерелах.

Одним із перших побачив важливість даного типу писемних джерел видатний румунський історик і політичний діяч Георге Бретіану *(рис. 1)*, який на ранньому етапі своєї наукової кар'єри присвятив окреме дослідження історії генуезького нотаріату купецьких факторій Причорномор'я у XIII ст. Вказаною проблематикою історик найбільш активно займався впродовж 20-х рр. XX ст. У 1917-1920 рр. він здобуває юридичну освіту в Яссах, проте полишає кар'єру юриста і продовжує вивчення середньовічної історії у різних науково-освітніх закладах Парижу – Університеті Сорбонни, Практичній школі вищих досліджень (École pratique des hautes études), а також в Національній школі хартій (École nationale de schartes). Саме тут Г. Бретіану зацікавився нотаріальними актами середньовічної Генуї та її колоній. У 1922 р. для більш детального вивчення юридичних актів дослідник опрацював значну частину архівів Генуї і Неаполя. Наслідком джерелознавчої пошукової роботи стала його монографія «Акти генуезьких нотаріусів Пери і Кафи кінця XIII ст.» (1927 р.) [1], в якій автор проаналізував історію створення нотаріальних актів, виділив їх характерні особливості, а також опублікував більшість з них, подавши детальні примітки і регести.

Активна торгівельна діяльність генуезців залишила по собі величезну кількість нотаріальних актів, які засвідчували питання торгівлі-продажу, оренди, страхування тощо. Частина такої документації була втрачена внаслідок пожежі 1684 року в Генуї, під час бомбардування міста флотом Луї XIV. Ця документальна спадщина стала предметом вивчення Г. Бретіану [1, 2]. Переваги нотаріальних актів для написання соціальної історії загальновідомі: з одного боку нотаріус описував багатство реального життя, що відрізняє його від автора наративного джерела, з іншого боку – він прагнув до формалізації різноманітних індивідуальних випадків, що значно полегшує обробку нотаріальних актів. У той же час нотаріальна практика свідчить про первинне, яке йде зсередини джерела (а не тільки від намірів дослідника) прагненні впорядкувати дійсність, привласнюючи окремим індивідам імена загальні, точніше соціальні імена, когось називаючи «нобілем», когось «купцем», а декого «мудрим чоловіком» тощо.

Кожен акт будь-якого значення фіксувався і затверджувався нотаріусом. Після його смерті документація передавалася на зберігання в архієпископський палац (Генуя). Окремі нотаріальні акти публікувалися

в різних виданнях. Так, в Monumenta Historiae Patriae вміщено один з найбільших регестів (регістрів) Джованні Скріба [4, p. 7-10]. Він налічує близько 1200 документів, розподілених на період 10 років (січень 1155 – 30 серпня 1164). Вчений Десімоні видав нотаріальні акти Лаяццо по Вірменії 1274 року та регістр Ламберто ді Самбучето (Фамагуста) [3, p. 12-19]. Окремі відомості з цих документів для своїх праць почерпнули А. Феретто, Г. Гаро, Е. Бірн, М. Балар та ін. [1, p. 15-16; 3, p. 13-29].

Документи, вміщені у книзі Г. Бретіану, стосуються нотаріальних договорів, складених у Кафі та Пері. Для цього автор використав три регести, серед яких тільки один – Ламберто ді Самбучето поданий майже повністю. З двох інших дослідник вилучив акти, що мали відношення до Пери (1281 р.) і Кафи (1290 р.). Документи, переписані в Пері, вилучені з регістра, що носить ім'я нотаріуса Сімоне де Альбаріо. На 90 листках цього архівного документу складені 334 акти (з 27 червня по 7 жовтня 1281 р.). Написані готичним шрифтом XIII ст. на папері без філіграні, вони у доволі поганому стані збереження. Листки (висота – 30 см, ширина – 22 см) мають плями від вологості, часто верхня частина повністю пошкоджена. Регістр Ламберто ді Самбучето зберігся краще, він досить однорідний. Картонаж, що служить оправою, датується кінцем XVII ст., виконаний в час реорганізації архівів Генуї після бомбардування французьким флотом. Проте зміст документів залишився непошкодженим. Акти написані в хронологічному порядку з 24 квітня 1289 р. по 20 серпня того ж року. Підбірка налічує 346 документів на 132 листках. На останньому листку регістра нотаріус записав гімн Діві [1, p. 17-18].

Об'єднуючи таким чином набожність і розум справ, Ламберто ді Самбучето був людиною свого часу. Італійські колоністи в Середньовіччі могли вести одночасно релігійну пропаганду та комерційні операції; місіонери та торгівці працювали разом. Життя тогочасних колоністів було надзвичайно рухливим. Кар'єру нотаріуса легко прослідкувати за регістрами. Самбучето повинен був залишити Кафу після 1290 р. У 1299 р. він знову з'являється в Фамагусті на Кіпрі, де працює до 27 жовтня 1301 р.; його наступник – Антоніо Ферроні, згадується в Кіаварі, на Рів'єрі, Чорному морі. Піднімаючись по службовій драбині, нотаріус проходив через усі колонії Генуї [1, p. 18-20].

Якщо регістр Самбучето становить собою сукупність впорядкованих актів, які дійшли до нас без прогалин в законодавстві, то третій регістр є протилежністю. Регістр Кастелліно ді Портовенере – вражаючий приклад безладу в документах в складі фондів «Archivio Notarile». Записи цих документів дуже слабо розпізнаються, листки сильно пошкоджені. Частина регістра, опублікована Г. Бретіану містить 135 актів, переписаних в Кафі

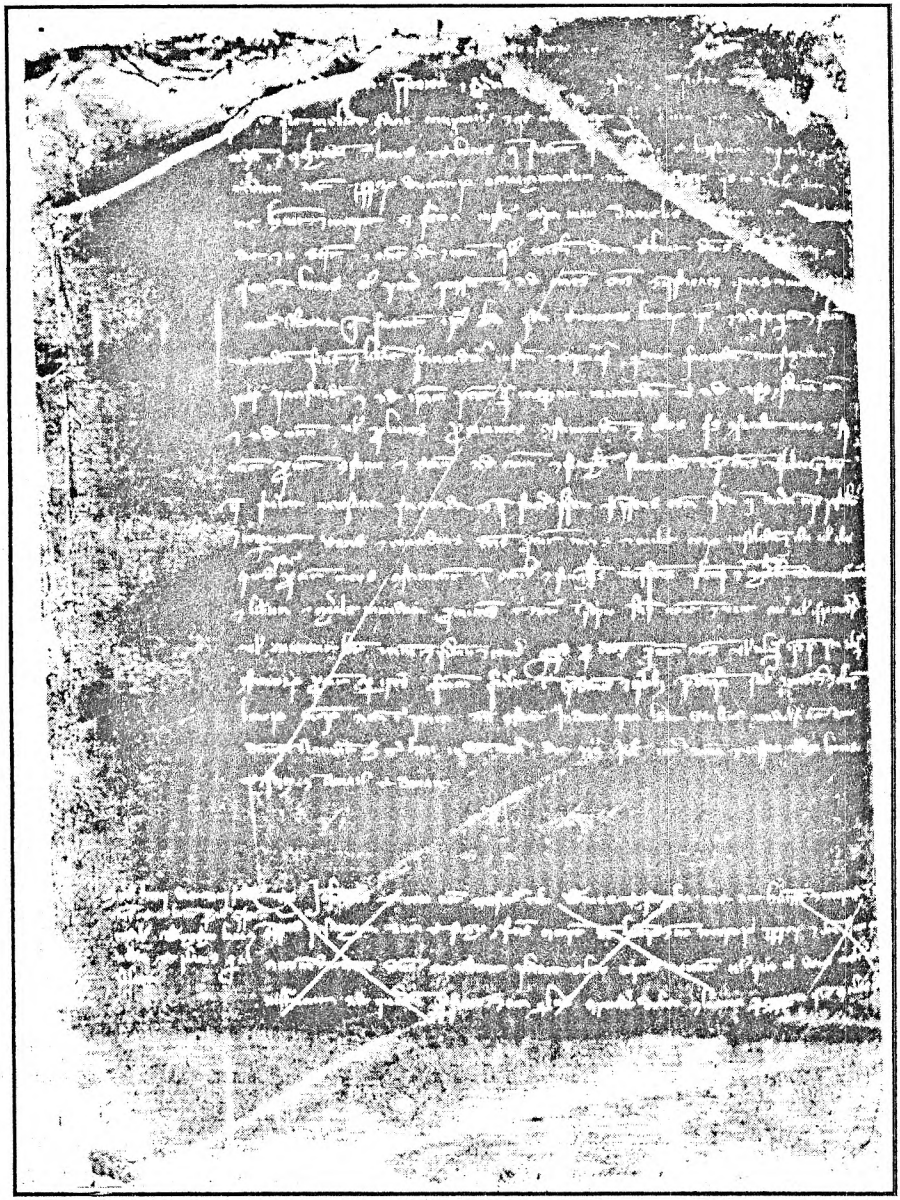

Рис.2. Факсимільна копія сторінки генуезьких нотаріальних актів XIII ст.

з 22 квітня по 28 травня 1290 р. Авторство регістра умовно приписують Портовенере, оскільки тут містяться фрагменти регістрів Боніфаціо з Корсики, Федеріко ді П'яццалунга, Габріеле ді Предоно тощо. Текст документів готичний, періоду XIII ст. Акти розставлені один за одним у хронологічному порядку, хоча і є випадки неспівпадіння, причиною чого могло бути те, що нотаріус помилився в даті. Бланк записів стандартний.

Дата проставлялася завжди в кінці, з точним вказанням року. Документ закінчується завжди переліком свідків – не більше двох-трьох, за виключенням справ, коли була потреба в більшій кількості людей. Після опису в документах нотаріуси завжди залишали вільне місце для приміток і виправлень (за потребою). Документи, що копіювалися для сторін, інколи відмічені хрестиком або «f.» (викладення умов справи). У текстах, які опублікував Бретіану, любий акт, анульований по взаємній згоді сторін або закінченням строку контракту закреслений поперечними рисками. При підтримці таких знаків анулювання, нотаріус часто добавляє маргінальні повідомлення, які нас інформують про дату, до якої контракт закінчиться, або на змінах, що сторони домовилися вносити. Мова записів є специфічною і особливою, водночас відповідає колоніальному вокабулярію епохи. Канцелярська латинь присутня у формі генуезького діалекту та «lingua franca». Приклад таких термінів: «carubius»для позначення вулиці, «cofia» для каси, «masarisia» для нерухомості, «piancogolus» для позначення пекти хліб. Для позначення якості золотої парчі вживається: «nachum» з арабського nakh, або nascicium, арабского слова«nasith». Шовк: «carusmisna», «Kwaresm» і «mossorinum», що походить можливо від тканини «Mossoul» [1, p. 24-26]. Серед термінів флоту, часто вживається позначення «nauclerus». Десімоні свого часу відмітив у Ламберто ді Самбучето деякі орфографічні огріхи: вони є і в регістрі Кафи. Також часто зустрічаються граматичні і синтаксичні помилки.

Окремо варто виділити права та обов'язки нотаріусів в італійських колоніях, на яких Г. Бретіану зупинився більш детально. Раніше вже розглядався регістр Джованні Скріба, як найбільш давній, що дійшов до нашого часу. В кінці XIII ст. правила, що регламентували редакцію нотаріального акту, стали загального вжитку і поширилися не тільки по всій Італії, а також в інші країни. Статути різних міст часто інформують про права та обов'язки нотаріусів. Таким чином ми знаємо, що в Марселі вимагали знання латині і деяких умов власної кредитоспроможності. Існувала несумісність між функцією клерка та нотаріуса. Спеціальний судовий орган розглядав кандидатів та їх знання, після чого обраний приносив клятву і отримував інвеституру ректора. Точна дата його призначення записувалася в громадському картулярії району (місцевості). Нотаріус повинен був

пройти трьохмісячне стажування, тільки після цього він отримував повноправне право займати посаду [5, с. 246-247]. Коли нотаріус складав офіційні документи по приказу судді, він виконував функції секретаря суду і переписував рішення та постанови. Існували тарифи для складання різних актів. Як правило, іноземці не могли стати нотаріусами в певному районі. Часто ці ж нотаріуси виступали в ролі адвокатів під час судового процесу, проте акти і їх регістри повинні були складатися не пізніше, як через три дні після процесу. Регістр завжди мав бути цілим і зшитим. Не допускалися окремі листи, volantes in libris та incartulis. Тарифи та збори за послуги нотаріусів фіксувалися статутами і постановами для гарантування автентичності дуже строгих актів. Фальсифікація тексту каралася спаленням на вогнищі. Службовці такого рангу могли працювати як на дому (складання заповітів в присутності 5 свідків), так і в себе в конторі, що як правило розміщувалася біля лоджії консула чи подести. У нотаріусів були в розпорядженні офіційні картулярії районів або колоній, на які вони часто посилаються при складанні актів. Громадський секретар суду, приватний генуезький писар мали доступ до всіх джерел свідчень. Офіційні функції, пов'язані з колоніальною адміністрацією, могли продаватися і розподілятися між різними людьми: посади «scribania Romanie», що стосувалися транскрипції актів правління Пери, продавалися кожен рік. Працюючи в оточенні подести або консула, або служачи за приватний кошт, нотаріуси генуезьких колоній були досить багаточисленними.

У Кафі станом на 1289 р. (виключаючи писарів суду) налічувалося двадцять сім нотаріусів: «Oberto di Bartolommeo, Daniele da Corte, Corrado Steffanone, Gherardo di Si Donato, Simone di Fossato, Tommaso di Sigulfo, Bernabo della Porta, Francesco di S. Martino, Pietro di Saliceto, Angelino di Sestri Levante, Guglielmo Boccaccio, Enrico Dentuto, Guglielmo di Frico, Deodato Buonaccorsi, Rolando di S. Donato, Paganodi Serca, Guglielmo Ardoino, Giacomo Negronedi Soziglia, Giovanni Bernardo, Vivaldo Callignani, Gherardo Cassano, Giovannidi Sestri Levante, Mannuele d'Albara, Agostinodi S.Matteo, Giorgiodi Camogli, Sestino Radino, Oberto Canata» [1, p. 34]. Акти 1290 року зберегли для нас імена чотирнадцяти нотаріусів, із яких більшість фігурують також в актах Ламберто ді Самбучето: «Bernabo della Porta, Giovanni d'Arondo, Oberto di Bartolommeo, Corrado Steffanone, Francesco di San Martino, Agostino di San Matteo, Enrico Guglielmo Rosso, Lamberto di Sambuceto, Parentino di Quinto, Manfredo Brondo, Tommaso di Sigulfo, Ugolino Bastone, Giorgio di Camogli, Ogerio di S. Tommaso» [1, p. 34-35]. Необхідно вказати і той факт, що всі нотаріуси, згадані в регістрах, не знаходилися безпосередньо в Романії чи в Криму. Документи могли переписуватися в Генуї із додатковим зазначенням нових нотаріусів. Також

звання нотаріуса не виключало ведення інших справ. Часто комерсант, отримавши навики нотаріуса сам реєстрував свої власні операції.

В акті 5 липня 1289 р., переписаному в Кафі Ламберто ді Самбучето є формулювання, що резюмує джерела права генуезьких колоній: «secundum legem romanam et capitulas civitatis Ianue» [3, p. 234]. Там де статути мовчать, дійсно останнє слово мають положення римського права. В нотаріальних актах воно тісно переплетене і часто використовується. Бретіану виділяє ряд зауважень, що стосуються актів. По-перше, з точки зору особи та її юридичного положення, акти не вносять нічого нового. Виділяється значна кількість договорів купівлі-продажу рабів, які часто фігурують в регістрах Криму. Італійці в XIII ст. запозичили всі традиції греків Пантікапея та Фанагорії щодо продажу рабів. Раби вивозилися на транспортних суднах в Єгипет та Італію. В нотаріальних актах присутня юридична практика вказувати країну походження раба та його національність [1, p. 36]. У деяких випадках італійська торгівля рабами виділяється пом'якшенням обставин продажу: дозволяється продаж дітей з їх матір'ю. По-друге, звільнення від податків, як еволюційна модель римського права, декларація перед судом, надання вільновідпущеникам прав громадянства тощо. Досить новим в області тогочасного права є поділ власності раба між декількома особами, характерний стан ділення майна тієї епохи. Прикладом цього є договір купівлі-продажу, що стосується передачі власності половини корабля і половини рабів. Щоб мати більше інформації з цього питання, варто звернутися до статутів Пери. Одне з положень цих статутів забороняє рабам відходити від господаря або його будинку більше ніж на 10 миль, без письмової згоди пана, завіреної печаткою. Очевидно, це правило існувало і в колоніях.

Акти Пери і Кафи інформують нас досить посередньо про сімейний стан жителів колоній. У актах інколи фігурують документи шлюбного контракту: квитанція чоловіка щодо виплати компенсації у випадку розриву шлюбу. Інколи зустрічаються документи щодо гарантійних зобов'язань чоловіка відносно його дружини: Альбертуччо з Флоренції може взяти шлюб з Піперцією, якщо переконає, що володіє майном на суму 1500 аспрів. Відносно дітей, батьки повинні були їх годувати, навіть якщо вони емансиповані. У випадку розлучення, якщо дитина залишається з матір'ю, батько має право спілкуватися з нею, проте за першої ж потреби забезпечував їх матеріально. Інша справа, коли ця дитина не чоловіка, а когось іншого [1, p. 37-38]. Немає нічого дивного в тому, що так званий Піетріно ді Сан Маттео визнає необхідним заставити дружину заявити перед трьома свідками і двома нотаріусами, що «створіння, яке у неї є в животі» (різко звучить в латинському тексті) дійсно плід його роботи. В нотаріальних

документах зустрічаються і змішані шлюби. Вони закріплювали хороші стосунки між колоністами та місцевими жителями: ми бачимо як італійці одружуються з гречанками або валашками. Бланки (формуляри) запису при купівлі-продажу рабів досить прості. Вони включають ім'я продавця і покупця, премію, квитанцію суми, відмову від претензій на природній приріст тощо. Для продажу нерухомості бланк запису більш складний: додається опис будинку або місцевості і її меж, перелічуються всі сусіди. Продаж зазвичай передбачає передачу всіх прав на покупця, за виключенням тих, що може вимагати колонія або район. Інколи продаж умовний: якщо будинок не перепроданий в строк до одного року, один із продавців може викупити половину. Були і випадки не продажу а договору, дарування, операції з майном. Так, за договором дарування, складеним в Кафі, надавалася земля людям Монпельє, які у відповідь зобов'язувалися будуватися на місцевості, яка подарована. Цей розрахунок пояснює досить переконливо розвиток нового міського центру Криму.

У Кафі поширеним був контракт у формі угоди: promittimus iconvenimus. Учень майстра-кушніра (акт 7 серпня 1289 р.) має потребу вчитися 8 років і укладає угоду. Такої ж форми контракти, за якими синьйори Фокеї, Бенедетто і Мануеле Заккарія беруть на службу лікаря і арбалетника. Лікар і хірург, пан Тульйо залучений на сім місяців; він буде мати сорок гіперперів оклад і розділить зі своїми патронами гонорари, що буде отримувати від лікування. Лікар повинен був лікувати всіх хворих Фокеї. Арбалетник залучений на рік, ціною сорок генуезьких ліврів, поселений і нагодований. Час контракту (угоди) міг бути меншим, або оформлявся на час поїздки купця. Так, у травні 1290 р . П'єтро ді Брайна, який готувався в торгівельну місію при дворі Аргун-хана, монгольського імператора, найняв сокольничого, що мав бути в той же час і слугою. Джованні ді Райна отримає 800 аспрів і шубу з подвійним хутром, якщо його господар вивезе в Орду [1, p. 42-44].

Важливо вказати, до якого ступеня акти Кафи ігнорують феодальні відносини. Колонії жили під режимом трудового договору; не було в цих віддалених конторах ні синьйорів, ні васалів. Звільнення від багатьох зв'язків традиції, колоніальне життя вільно розвивається і надає відносинам людини до людини майже сучасний аспект розвитку. Само собою розуміється, що такі відносини були тільки в міських і меркантильних колоніях Чорного моря і Егеї; в Сирії, де концесія «casalia» надавала італійським закладам характер наполовину аграрних відносин ситуація була інша.

Цей виключно меркантильний характер життя італійських колоній Криму витікає ще більше, коли розглядаються акти, що відображають організацію кредиту і торгівлі грошима. Цей рух не відбувався без певних обмежень з боку Церкви, яка боролася з міняйлами та лихварями. Дуже важливим є і поняття векселя з камбієм – основних форм кредитування в той час. Великі торгові операції здійснювалися під спеціальним режимом: завжди у людей моря були їх закони і перевезення вантажів здійснювалася за іншими правилами. Для такої спеціальної торгівлі потрібні спеціальні контракти, що доповнювали б камбій та вексельні зобов'язання. У морського обміну валюти було багато переваг, проте декретами по навігації Григорія IX були спроби поширити заборону на морський кредит. У регістрі Джованні Скріба ми знаходимо контракт асоціації, спеціально присвяченій морській торгівлі: це – societas, абсолютно різний по відношенню від асоціації для торгівлі в Генуї, або між Генуєю і містами Лігурії. В його першочерговій формі, яка датується початком XII ст. це не більше двох компаньйонів і двохстороння участь: socius stans надає найбільшу частину капіталу портітору (socius tractans), той додає свою частину і збирається вести переговори про товари в Сирії, або навіть на Сицилії або Сардинії. Після його повернення вигода і прибутки ділилися. Схожі асоціації могли існувати довго, впродовж багатьох років. Прикладом є «соціетас», створена 1156 р., яка проіснувала до 1162 р. [5, с. 245-247].

Часто такі об'єднання включали в себе людей з однієї родини. Це була епоха таких сімей, як Венті, Деліа, Волта, Буроні, Філарді і Маллоні. Ця маленька група капіталістів контролювала майже всі комерційні операції зі Сходом. Проте уже з кінця XII ст. такі асоціації зазнають змін. У «societas» вже входило більше двох компаньйонів; той, хто їхав з товарами не давав свою частку грошей, а використовував тільки свій досвід та роботу. Ця форма була уже наближена до форми командитного товариства.

Ось приклади таких асоціацій: Два компаньйона, Джакомо Уголіні і Пагано Оліверіо, 17 серпня 1282 р. створюють асоціацію-соціетас в Пері, вкладаючи туди з кожного по 250 гіперперів. В актах Кафи за 19 липня 1289 р. фігурує соціетас, за якою один компаньйон відправляється в Геную з 1500 аспрами, а інший залишається в Кафі, де опановує професію чоботаря, заставляючи таким чином працювати інші 500 аспрів товариства [1, p. 54-55].

Проблеми навігації та морської торгівлі часто були пов'язані з корсарством та місцевими прибережними війнами. Дикий берег Кавказу завжди був логовом для бандитів, і в XIII ст. ситуація не помінялася.

Загрожували постійно і турки з Синопу. У першій постанові 26 листопада 1313 р. Officium Gazariae заявляє, що «Велике море» заповнено корсарами. Ці ж постанови передбачали найм на кораблі арбалетників та солдатів, озброєння екіпажу. Проте італійці Леванту проти мусульманських піратів використовували своїх корсарів. Статути Пери організовують та регламентують піратство.

Якщо контракти морської торгівлі складали спеціальне право, що застосовувалося до торгового класу, все що відносилося до сфери успадкування не виходило за рамки римського права. Заповіт складався за участі семи свідків, що додавали до нього свої печатки та імена. Після короткої вступної частини, де померлий констатує, що він при розумі, незважаючи на недуги тіла, починається перелік заповітів в набожному (релігійному) оформленні. Часто вказується церква, де вмираючий хотів бути похований. У Кафі на той час існувала тільки одна римо-католицька церква – церква ордену св. Франциска (францисканців). Розпорядник як правило (за умови, що він був заможним) часто незначні суми грошей заповідав церквам, бідним тощо. Це робилося з метою увіковічнити померлого за його щедроти. Після цього більш-менш довгого списку щедрих справ, записувався нотаріусом перелік нащадків та родичів. Розпорядник закликає свою дружину доглядати за дітьми та заповідає більшу частину майна і ґрошей їм. Якщо помираючий був неодружений, майно передавалося його братам і сестрам, інколи батькам [1, p. 64-66].

У заповіті Бальдовіно ді Варацце останній заповідає 50 ліврів своїй дочці, хоча ця сума була меншою за чверть ціни його майна. Проте вона не мала права отримати більше, оскільки без дозволу і погодження з батьком вийшла заміж. Окрім заповіту грошей і майна розпорядник перелічує вимоги, за які можна було їх отримати. Часто такими вимогами були погашення боргів покійного. Передбачалася і оплата праці нотаріуса та самих похоронних витрат. Так, воскові свічки коштували 2 гіперпери, саван – 14 каратів, медикаменти – 9; послуги священика і гробаря коштували чотири карати [1, p. 67].

Безперечно, опубліковані румунським дослідником колекції документів не несуть великої історичної цінності в глобальному розумінні. Мова в нотаріальних актах йде про приватні контракти, а не про справи державного розуміння. Проте вони цінні з точки зору мікроісторії та історичної реконструкції повсякденного життя купця чи ремісника, який у кінці XIII ст. жив і здійснював торгівельну діяльність в генуезьких колоніях Чорного моря, зокрема в Кафі та Пері. Під різноманітними аспектами комерційної діяльності в генуезьких колоніях можна побачити напружене і активне

життя великого економічного центру Сходу, що проходить перед нами з усією строкатою живописністю різних рас та безперервною діяльністю міжнародного співтовариства. В цьому постійному контакті між Європою і Азією, у постійному переплетінні організацій та традицій, повільно впроваджується морське та комерційне право нового часу.

Джерела та література: ***1.*** Brătianu G. Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281 – 1290). – Bucarest: Cultura Nationala, 1927. – 375 p.; ***2.*** Brătianu G. Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle. – Paris: Éditeur P. Geuthner, 1929. – 359 p.; ***3.*** Balard M. Gênes et l'Outre-Mer. – Paris-La Haye: Mouton, 1973. – T.1: Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto, 1289 – 1290. – 420 p. – (Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Âge; t. 12); ***4.*** Il cartolare di Giovanni Scriba / Ed. Mario Chiaudano; Mattia Moresco. – Torino, S. Lattes &c., 1935. – Vol. 1-2. – 645 p.; ***5.*** Ляпидевский Н. История нотариата. – М.: Унив. тип. (Катков и Ко), 1875. – Т. 1. – 321 с.

УДК 94(478)

Михайло ЧУЧКО

«...ОТКОЛЕ НАЧАСЯ МОЛДОВСКАА ЗЕМЛЯ»: ПРОБЛЕМА ВИНИКНЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ МОЛДАВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СВІТЛІ ЛІТОПИСНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті розглядається проблема виникнення середньовічної Молдавської держави в світлі літописної й усної традиції, а також актових матеріалів. Літописна та усна традиція приписують заснування середньовічної Молдавської держави легендарному воєводі Драгошу з Марамурешу, історичний прототип якого – Драгош з Бедьо (Бедеу, Бедевлі), згідно з історичними документами, був лише намісником угорського короля в марці Молдавія. Наступником Драгоша став син Сас. Потім Саса в 1359 р. змінив власний син, Балк, якому вдалося правити маркою лише один рік, перш ніж його усунув від влади інший воєвода з Марамурешу Богдан. До 1342 р. Богдан відомий як воєвода влахів у Кухі, на річці Іза в Марамуреші, але він втратив воєводство через конфлікт з королем Угорщини Лайошем I Анжуйським. У королівський грамоті 1343 р. його названо «колишнім воєводою Марамурешу, який став невірним королю».

У 1359 р. Богдан з групою послідовників повстали проти угорської влади і перейшли Карпати у східному напрямі, в Молдавську марку, створену проти татарських вторгнень за часів Драгош. Перетнувши зі своїми людьми гори Богдан, скинув угорського намісника Балка, онука Драгоша і відбивши кілька каральних експедицій, організованих проти нього Лайошем, оголосив Молдавію в